

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 18.06.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/sagn.pdf>

Sagn

(_sjanger) En sjanger som inkluderer blant annet (1) muntlig overleverte sagn uten kjent opprinnelse, (2) moderne, muntlig og skriftlig overleverte sagn og (3) diktete sagn.

Sagn gir seg (i motsetning til eventyr) ut for å være sanne historier. Et sagn ender (også i motsetning til eventyr) nesten alltid tragisk. Skremmende historier om hendelser til lands og sjøs kunne brukes for å holde mulige konkurrenter borte fra lukrative handelsveier og -partnere (Woeller og Woeller 1994 s. 96). Sagnene forklarer ofte det gåtefulle og farlige.

“Et sagn er en kort, muntlig overført fortelling. Fortellingen er knyttet til navngitte personer og er gjerne knyttet til et sted. På denne måten underbygges fortellingens troverdighet. I motsetning til eventyrene og balladene har mange sagn levd som levende muntlig tradisjon helt fram til vår tid.” (Kyrre Kverndokk i <http://www.hf.uio.no/ikos/forskning/vi-forsker-pa/eventyr-sagn/>; lesedato 09.08.13)

Personene og stedene kan i prinsippet identifiseres. Folk har trodd at historiene var sanne, og tekstene er utformet slik at de kan bli trodd på, f.eks. ved å nevne vitner til hendelsene og tidfeste når begivenhetene fant sted. Noen sagn ble fortalt som om de var ekte, sann realhistorie. Forskere tror at mange sagn kan ha en sann historisk kjerne eller et historisk grunnlag, f.eks. om livet til Olav den hellige. Andre sagn om viktige historiske personer handler bl.a. om Halvdan Svarte og Harald Hårfagre.

“Sagn (av det norrøne verbet segja, “å fortelle noe”, altså “sagn” som i “utsagn”) er en kort, ofte enepisodisk, muntlig fortelling nært knyttet til folketroen. Sagnene er gjenfortalt (tradert) folkedikting. Fortellinger om fortellerens egne møter med det overnaturlige kalles memorat. Sagn forekommer i flere varianter og kan kategoriseres etter innhold i naturmytiske sagn, historiske sagn, opphavssagn og nåtidssagn eller moderne sagn. Sagnet forteller om krefter mennesket ikke kan kontrollere, og som det bør passe seg for. I motsetning til eventyret, der helten seirer over motstanderen, ender sagnet ofte med nederlag for hovedpersonen. Sagn skiller seg også fra eventyr ved at de som fortellinger utgir seg for å være sanne.

Det betyr ikke at fortelleren nødvendigvis tror på innholdet, men han må gå god for det i fortellersituasjonen. Mens eventyr ikke er knyttet til bestemte steder og dertil foregår i en ubestemmelig tid, forsterkes sagnenes virkelighetstilknnytning ved at begivenhetene ofte oppgis å ha foregått på et navngitt sted med navngitte personer. På denne måten underbygges fortellingens troverdighet. Ikke desto mindre finner vi ofte samme fortelling knyttet til mange forskjellige steder. Dette kaller vi vandresagn i motsetning til lokalsagn som bare finnes på ett sted. Fortellinger som er mindre enn en episode kalles sagnnotis.” (<https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Sagn>; lesedato 02.01.14)

Mye diktning – f.eks. folkeviser, legender og sagaer – er basert på gamle sagn. Det har antakelig vært en rik flora av sagn i vikingtida som ikke har blitt overlevert til moderne tid.

Ifølge den tyske folkeminnesamleren Jacob Grimm er eventyret primært poetisk, mens sagnet primært er historisk. Noen sagn kan være omforminger av folkeeventyr, der fortellingene har blitt steds- og miljøspesifikke, dvs. assimilert med noe lokalt og historisk. Inspirasjon til sagn kan i noen tilfeller også ha kommet fra historier i bøker.

Gåtefulle, skumle og truende vesener i sagn er blant annet nøkken, huldra, fossegrimen, draugen, kjemper/jutuler, underjordiske, gjenferd, varulver, havfruer, nisser og utburder.

“De *ætiologiske sagn* eller *ophavssagn* vil forklare, hvorfor elementer i den synlige verden har fått deres udseende. Fx hvordan et mærkeligt udseende trø har fått sin avvigende form, eller hvorfor den lokale kirkes ene indgang er tilmuret. Der kan

også være tale om beretninger, som ikke har direkte lokal tilknytning, men som beskæftiger sig med forhold og genstande, der er alment kendte og udbredte, en plantes besynderlige form, en fugls karakteristiske kalden etc. I *historiske sagn* koncentrerer beretteren sig om at formidle en – tit holdningspræget — viden om virkelige personer og tildragelser. Det kan være lokale personer og hændelser, en ond herremand, en tyvebandes hærgen, drabelige begivenheder under svenskekrigene m.m. Der kan også fortælle om personer og begivenheder uden direkte lokal tilknytning, Christian 4., Tordenskiold o.l. Mange betydende personer, lokale såvel som nationale, er med tiden blevet *sagnmagneter* og knyttet til beretninger, som oprindelig havde andre, mindre kendte hovedpersoner. Ofte indeholder historiske sagn en kerne af konkrete oplysninger, der kan eftervises ved brug af traditionelle skriftlige kilder. Eftersom en del af sagnets funktion har været socialiserende, kan handlingsforløb og udfald af en begivenhed tit være ændret eller justeret i forhold til fortællefællesskabets holdninger og normer. I sagn med *overnaturligt indhold* formidles forestillinger fra folketroen: gengangeri, magisk helbredelseskunst, hekse, ellepiger, nisser, liglam (se kirkevare). I *religiøse sagn* optræder Sankt Peter og Jesus, og beretningerne anskueliggør, hvordan fx søndagsarbejdere og ugudelige personer straffes.” (<http://www.denstoredanske.dk/>; lesedato 23.01.14)

Den antikke dikteren Ovids *Metamorfoser* er myter som kan minne om opphavssagn (forklaring av merkelige steinformasjoner o.l.).

Et sagn fra renessansen forteller at Martin Luther ble forstyrret av djevelen og kastet blekkhuset sitt etter han. Blekkflekken kan fortsatt ses.

“Da Andreas Faye i 1833 ga ut sin samling “Norske sagn”, kom det noe nytt inn i den norske litteraturen. Riktignok var en del sagn offentliggjort tidligere, men spredt i aviser, tidsskrifter og bøker. Det meste var å finne i den muntlige tradisjon. Derfor gjaldt det å samle så meget som mulig, mens det ennå var tid for å sikre denne kulturarv for etterslekten. Hovedsaken for Faye ble å bevare sagnets kjerne, sagnet skulle gjengis slik han hadde fått det, intet legges til og intet trekkes fra. Han mente at samlingen burde ha interesse langt utover det rent underholdningsmessige. I fortalen til boka hevder han at for vitenskapsmannen vil verdien av sagnene være innlysende, men til hjelp for de andre lesere legger han fram seks punkter der han forklarer sagnenes verdi. For både historikeren og mytologen ja til og med naturforskeren mener han at samlingen har betydning. I fortalen uttrykker han også det håp at boken kan tjene som håndbok for dikterne og oppmuntre dem til å velge et hjemlig stoff til sin diktning. Faye deler sagnene inn i grupper etter innholdet, og til hver av disse gruppene skriver han en innledning. I forordet til første kapittel legger han således fram en teori om sagnenes opprinnelse. Han trekker inn folketroen i andre europeiske land og sammenlikner med den norske. I tillegg til disse innledningene er de fleste sagnene forsynt med fotnoter for å gi dem vitenskapelig kommentar. Faye legger stor vekt på disse kommentarene, ja

stundom er kommentaren langt større enn selve sagnet.” (<http://spesial.b.uib.no/>; lesedato 02.01.14)

“Stilen i Fayes sagn virker fremmed på oss i dag. Selv sier han at han ville unne oss sine lesere å høre den naive, muntlige fortelling på stedet. Men det var nettopp det muntlige i fortellingen Faye forsømte, som det nå er bærer hele samlingen preg av stivt skriftsprog. Boken ble da også kritisert meget sterkt, særlig av P. A. Munch som i første rekke kritiserte stilen, men samtidig uttrykte han tvil om at boken ville få noen betydning for dikterne i Norge. Men Munchs tvil ble gjort til skamme, for Fayes håp om at våre diktere kunne få nytte av samlingen gikk i oppfyllelse. Mer og mer tok nå dikterne til å nytte hjemlig stoff i sin diktning, slik man blant annet finner det hos Welhaven. Fayes sagn er også en av forutsetningene for Asbjørnsen og Moes virksomhet. Til å begynne med samlet Asbjørnsen sagn for Faye som utnevnte ham til “overordentlig Sagnambassadeur”. Men det gikk ikke lang tid før Asbjørnsen bestemte seg til å gi ut en samling for egen regning. I dag står Faye i skyggen av Asbjørnsen og Moe, men man må ikke glemme at Faye var pionéren på folkeminneforskningens område, og at han derved er med på å forberede det nasjonale gjennombrudd.” (<http://spesial.b.uib.no/>; lesedato 02.01.14)

Faye var inspirert av brødrene Grimm, men var mer rasjonalist enn dem. Han kaller sagnene for overtro (han var prest av yrke), og i forordet sier han at sagnene kan ha vært “skadelige” da folk trodde de var sanne. Noen norske sagn er kun bevart i Fayes samling.

“Det kom snart folkloristiske samlinger i stand både i Sverige (Geijer & Afzelius) og i Danmark (Thiele), og i 1819 ble det i Morgenbladet rettet en henvendelse til norske prester og lærere om å sørge for slik innsamling av folkeminner også hos oss. Det var likevel først med prost Andreas Faye og hans Norske Sagn (1833) at vi så de tidligste fruktene av et slikt engasjement i vårt land. Billedkunstnerne og dikterne, med Johan Sebastian Welhaven i spissen, fant i Fayes bok en kilde til videre behandling av nasjonale emner, men også samlingsiveren ble vakt. [...] Faye utpekte Asbjørnsen som sin “overordentlige Sagn-Ambassadeur.” [...] I Crofton Crokers samling av irske sagn fant Asbjørnsen teknikken med å sette sagnene inn i rammefortellinger. Dermed kunne han plassere sagnene inn i et tradisjonsmiljø og en situasjonskontekst.” (Erik Henning Edvardsen i <https://www.asbjørnsen.selskapet.no/work>; lesedato 12.06.19) Crofton Croker publiserte blant annet trebindsverket *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland* (1825-28). Dette verket ble oversatt til tysk av brødrene Grimm, og Asbjørnsen leste denne tyske utgaven.

Andre samlinger av sagn:

Tyskeren Benedikte Nauberts samling *Nye tyske folkeeventyr* (1789-93) består til tross for tittelen hovedsakelig av sagn (Woeller og Woeller 1994 s. 206).

Just Mathias Thiele: *Danske Folkesagn* (1818-23)

P. Chr. Asbjørnsen: *Norske Sagn efter forskjellige Kilder* (1888)

Vilhelm Østergaard: *Danske Sagn og Historier* (1892)

Ivar Kleiven: *Segner fraa Vaagaa* (1894)

Knud Just Qvigstad: *Lappiske eventyr og sagn* (1927-29) – innsamlet fra samiske fortellere og utgitt i en tospråklig firebindsutgave

Ove Eide og Finn Egil Eide: *Huldra, draugen og fanden sjølv: Segner frå Sogn og Fjordane* (2011)

Walter Dicksons bok *Stortjuven Österberg och andra berättelser* (1984) inneholder gjenfortellinger av sagn.

Jonas Lies *Trold* (1891-92) er et eksempel på en samling diktete sagn.

I det gamle norske bonde- og fiskersamfunnet var det “ingen klar grense mellom fortelling og sagn. [...] De fleste fortellinger dreide seg om vanlige emner fra samtid og fortid, gjerne om forlis og berging på sjøen, om reiser, om uvanlige opplevelser, om heltedåder, om ugjerninger, om undertrykking og sosiale misforhold, og mye anna fra folks daglige tilværelse. Noe var selvopplevd, noe var beretninger om andre. En god del fortellinger var knytt til folks forestillinger om oversanselige vesen og overnaturlige makter, om konkrete opplevelser folk hadde hatt med dauinger, spøkelses, draug og sjøuhyrer, om hulder og andre underjordiske, om runekaller og gandkjerringer, om nedgravde skatter og blålys, om varsel som blei gitt. Andre fortellinger var knytt til opplevelser og forhold langt tilbake i tida, om konger og høvdinger, som kong Karl og kong Helge, eller kong Gull (Goill) på Gullelva, om Tore Hund og brørne hans, om gamle kirker, om kirketømmer som blei sendt på [reik] for å utpeike kirkestedet, om russeherjinger, om Tunesbrørne, om storfisket i middelalderen og de legendariske fiskegrunner Fila og Langesve, om heksebrenning, om prester og jekteskipperer, om båtlag som blei rana og drept på Finnmarkskysten og mye anna.” (http://karlsoy.com/bygdebok/periode10_del20.html; lesedato 20.09.13)

“Noen sagn var knytt til spesielle naturformasjoner, som Monken og Monke-kjerringa ved Prestøra, Prestesteinen på Helgøy og i Skogsfjord, Huldersteinen og Hulderberg, Finnkjerkesteinene, Maltsekken ved Vannvåg, og hullet i Brusen på Nord-Fugløy. I noen av de historiske sagn kan det nok finnes gjømt historiske begivenheter eller forhold, men først og fremst uttrykker alle disse sagn og fortellinger noe om hva folk var opptatt av, noe om holdninger og mentalitet. Ikke minst ser vi dette i de mange fortellinger om bortgjømte og nedgravde pengeskatter, om blålys som lyste både her og der, om forgjeves forsøk som folk gjorde

for å få tak i slike skatter. Andre fortellinger beretter om sjølik som blei plyndra, om skattekister som blei røvd fra skipsvrak. Kanskje var det riktig når fleire av distriktslegene meinte å se ei materialistisk holdning hos Karlsøy-væringene? Forøvrig veit vi faktisk om et pengefunn på Lanes i 1810, da en kopperkjel blei auksjonert bort på tinget.” (http://karlsoy.com/bygdebok/periode10_del20.html; lesedato 20.09.13)

Sagnet om fjellet Trollhatten: “Nord i Hålogaland satt to mektige konger: Vågakallen og Sulitjelmakongen, med Vestfjorden mellom seg. Begge hadde sine sorger. Vågakallen sin ulydige sønn Hestmannen og Sulitjelmakongen sine sju viltre døtre, som han hadde sendt til Landego, hvor også Lekamøya var. En kveld får Hestmannen se Lekamøya og de sju søstre bade i sjøen ved Landego. Et eneste blick tenner hans heftige attrå til Lekamøya, som han beslutter å røve ved høgste natt. Til hest i full rustning, med bølgende hjelmbusk og kappen slengt om de sterke skuldre jager han sørover på sitt midnattsritt. Jomfruene oppdager ham og flykter i all hast til de ikke orker mer. De sju søstre oppgir flukten og kaster seg ned ved Alstahaug. Bare Lekamøya fortsetter flukten mot sør, mens kongen i Brønnøyfjellene står og iakttar den ville jakt. Da nærmer dagen seg på gylne skyer. Brønnøykongen ser den skuffede beiler legge pil til buen, men da slenger han sin hatt i veien og redder Lekamøya. Pilen suste fra strengen og gikk så vidt gjennom hatten som falt ned ved Torgar, idet solen rant. Alt ble til stein.” (gjengitt fra <http://www.skjordal.no/sagnet.html>; lesedato 09.08.13)

“Langt oppi Støpberget på Jømna finner vi Dragehula. Dragehula er ei virkelig hule på nordsida av berget. Det finnes et sagn om at det bodde en drage (linnorm) oppi berget der. Sagnet forteller at ei jente ble tatt til fange av en linnorm da hun gikk en tur på Støpberget. En gutt ville opp til Støpberget for å se om han kunne redde henne. Da han kom opp dit, hørte han noen svake rop. Og bak noen trær så han Dragehula. Lyden kom derinnefra. Han kikka forsiktig inn og så at dragen lå og sov tungt. [...] Han snek seg inn for å hente jenta som var tatt til fange. Han skulle snike seg ut med den skrekkslagne jenta, men akkurat da hørte han noen lyder. Det var dragen som rørte seg i søvne og kom borti den tunge stendøra med halen sin. Den gikk igjen med et brak. De var innesperret! De måtte finne en annen vei ut. Gutten følte seg fram, og i taket var det sprekker, en så stor at han klatret oppover mot lyset, og så kom han ut på toppen av Støpen. Gutten løp hjem det forteste han kunne, og det blir sagt at han aldri ble seg sjøl igjen. Sagnet forteller også at den siste som så dragen, var’n Johannes. Den forsvant med flammer og røk vestover over Glomma mot Bronkeberget. Der skulle det visst ha vært en damedrage han var interessert i. Historien er blitt fortalt i generasjoner.” (*Østlendingen* 21. mai 2015 s. 34)

Forfatteren Astor Furseths bok *Vargtid og andre historier frå fortida* (1995) “omhandlar heksebrenning, barnedrap, mannedrap, myntfalskneri og ein kyrkjebrann. Mange av dei historiene Astor Furseth har forska på og skrive ned, har levd som segner på folkemunne og som fotnotar i ættebøkene. Til dømes

tittelhistoria “Vargtid” om Sva-Maska, heksa som vart brend på Stordalsholmen [på Sunnmøre]. Dette inspirerte forfatteren til å finne ut kva som verkeleg låg bak dei ulike segnene reint dokumentarisk og lokalhistorisk.” (*Dag og tid* 27. april 1995 s. 8)

En moderne undersjanger av sagn er såkalte vandrehistorier.

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>